

Tatjana Puškadija-Ribkin

Varšavska 13
Zagreb

VODENI ZNAKOVI PAPIRANE ZAGREBAČKOGA STOLNOG KAPTOLA

UDK 676(497.5 Zagreb)"17"
736.3(497.5 Zagreb)"17"

Izvorni znanstveni članak

Autorica u članku prikazuje rad papirane zagrebačkoga Stolnog kaptola u Petrovini i u Zagrebu u Novoj Vesi.

Papirana u Petrovini izgrađena je u razdoblju 1711-13. i radila je do 1715. kada su je zapalili pobunjeni seljaci. Vodeni znakovi te papirane nisu do sada poznati.

Zagrebačka papirana u Novoj Vesi građena je od 1768. do 1770. Pouzdano se zna da je radila do 1794. a možda i dulje. Godine 1828. u toj je zgradi osnovana tvornica kamenine. Vodeni znakovi na papiru te papirane, do sada nepoznati, prikazani su na priloženim crtežima.

Vodeni znakovi ili filigrani na papiru različite su oznake vidljive gledamo li ga prema svjetlu. Nastali su tako što se na mrežicu sita koje je služilo pri ručnoj izradi papira ugrađivala neka oznaka izrađena obično od žice. Kako je na tome mjestu papir bio tanji, uz strukturu sita oznaka je postajala vidljiva na gotovome papiru.

Najstariji poznati papiri, pretežno orijentalne proizvodnje, nisu imali vodenih znakova (VZ). Povećanjem potražnje i razvojem tehnologije proizvodnje papira VZ bili su u početku prvenstveno oznaka vlasnika papirane.¹ Usporedo s povećanjem potražnje

¹ Krpe potrebne za ručnu proizvodnju (manufakturu) papira, prethodno razmočene i iskuhane u vapnenoj vodi, usitnjavane su tako što su ih u odgovarajućoj posudi (kopanji) tukli batovima učvršćenim na osovinu koju je okretalo kolo na pogon vodom, mlinsko kolo. Upravo zbog toga se uređaj za proizvodnju

ukazuje se potreba za raznim vrstama papira, pa kako bi se trgovcu odnosno potrošaču olakšao izbor, u VZ uklapa se oznaka vrste i kakvoće. Papir je na tržište dolazio obično pakiran po rizmama.² Kako bi se olakšalo rukovanje i izbor, svaka rizma bila je umotana u omot na kojemu je bio otisnut prikaz VZ obično ukrašen još nekim pojedinostima vezanima uz vlasnika papirane i vrstu papira.³

Vremenom se pokazalo da VZ mogu korisno poslužiti i u neke druge svrhe, tako npr. pomoću VZ mogla se je odrediti starost papira ako se moglo ustanoviti vrijeme, tj. približni raspon godina kada je određena papirana upotrebljavala određeni VZ ili koju njegovu inačicu. Pokazalo se, među ostalim, da se pomoću njih može utvrditi izvornost neke isprave ili knjige, pa su VZ počeli prikupljati i grupirati, proučavala se povijest i razvoj nekih papirana. Na osnovi toga počela se razvijati filigranologija kao jedna od pomoćnih povijesnih znanosti. Pomoću VZ u slučajevima kada je bila poznata papirana koja je proizvodila papir s određenim VZ, mogla se pratiti raširenost određene vrste papira, tj. posredno pratiti trgovačke puteve, trgovinu papirom, ali uz to i drugih roba.

O VZ, njihovu prikupljanju, opisivanju, grupiranju, proučavanju i primjeni postoji vrlo opsežna literatura. Za nas je nezaobilazan rad Vladimira Mošina "Filigranologija kao pomoćna historijska nauka"⁴ u kojem sažima dotadašnja saznanja iz filigranologije. Tome se pridružuje i rad Gerharda Piccarda "Die Wasserzeichenforschung als historische Hilfswissenschaft"⁵. Ne manje značenje za nas imaju radovi Viktora Thila⁶ i Georga Einedera,⁷ jer opisuju, među ostalim, papirane i VZ koji se pretežno spominju i susreću u našim krajevima. Uz ove temeljne, nastaje i više značajnih radova koji ukazuju na to da interes za ovom znanostu ne jenjava.⁸

papira nazivao: mola papyracea, mola chartaria, fabrica papyracea, chartopegia (lat.); paperzki melin (Jambrešić); mlin za papir (slov.); Papiermühle (njem.); paper mill (engl.); bumažnaja meljnica (rus.); moulin à papier, pepeterie (franc.); cartiera (tal.). Kako izričaji: papirni mlin, mlin za papir, papirnica, u suvremenom hrvatskom jeziku mogu imati i drugačije značenje, a tvornica papira asociira na veliki mehanizirani pogon, to bi naziv "papirana" bio najpodesniji.

² Neki autori tumače da rizma papira ima 1000 araka, kao što je to danas. Govori li se o papiranama i papiru 18. st. treba imati na umu da je u to vrijeme rizma imala 480 araka, tj. 1 bala = 10 rizma; 1 rizma = 20 knjiga; 1 knjiga = 24 arka. O tome vidi: Christian Gottlob Täubel, Allgemeines theoretisch-practisches Wörterbuch der Buchdruckerkunst und Schriftgeßserey... Wien 1805. Bd. 1, str. 133.

³ Viktor Thiel, Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum. Biberach 1940, str. 99.

⁴ Zbornik Historijskog instituta JAZU. Sv. 1, Zagreb 1954, str. 25-93.

⁵ *Archivalische Zeitschrift*, 52, 1956, 62-115.

⁶ Viktor Thiel, Geschichte der Papiererzeugung und Papierhandels in Steiermark. Graz 1926.

⁷ Georg Eineder, The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks. Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia VIII. Hilversum: Paper Publications Society, 1960.

⁸ Vladimir Mošin, Anchor Watermarks. Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia. XIII. Amsterdam: The Paper Publications Society (Labarre Foundation), 1973.

O povijesti proizvodnje papira u nama susjednoj Sloveniji napisao je Jože Šorn nekoliko vrlo zanimljivih i poučnih radova.⁹

O počecima proizvodnje papira u Hrvatskoj sasvim ukratko i općenito govori i V. Mošin u svojem već spomenutom radu,¹⁰ dosta općenito i neprecizno A. Lj. Lisac,¹¹ a i neki drugi autori. Do sada najiscrpniji rad na osnovi podataka iz arhivske građe piše Miroslava Despot.¹² U kasnije sređenoj i obrađenoj arhivskoj građi nađeni su još neki podaci koji nadopunjavaju rad M. Despot i zaokružuju sliku o papiranama zagrebačkoga Stolnog kaptola. Međutim, ni jedan od autora ne spominje i VZ tih papirana.

Zagrebački Stolni kaptol osnovao je, prema do sada raspoloživim podacima, dvije papirane, jednu u Petrovini na rječici Volavici i drugu u Zagrebu u Novoj Vesi. O papirani u Petrovini koja nažalost nije bila duga vijeka podaci su, iako vrlo zanimljivi, dosta oskudni. Prvi put spominje se prilikom sklapanja ugovora s Martinom Eöczyjem, majstorom papirničarom ("liberalis artis chartopegiae magister"), 4. studenoga 1705.¹³ Prema tom ugovoru Stolni će kaptol o svojem trošku izgraditi zgradu i mlin, a radove će nadzirati spomenuti majstor koji će za to biti posebno nagrađen. Kada papirana proradi, Stolni će kaptol besplatno davati potrebna drva i vapno, Eöczy se obvezuje da će Kaptolu plaćati najamninu, a uz to će mu prodavati potrebni papir po sniženoj cijeni. Troškove za popravak moguće nastalih kvarova snositi će papirničar. Do sada nisu nađeni podaci o tome da li je u to vrijeme došlo do realizacije ovoga ugovora. O daljnjoj sudbini papirane u Petrovini saznaje se iz izvještaja kanonika Tome Plesića,^{14 15} inspektora papirane, povodom požara koji su izazvali pobunjeni pokupski seljaci. Prema tom izvještaju

Dierk Schnitger - Eva Ziesche - Eberhardt Mundry, Elektronenradiographie als Hilfsmittel für die Identifizierung schwer oder nicht erkennbarer Wasserzeichen. "Gutenberg" Jahrbuch. Mainz, 58, 1983, 49.
Wisso Weiss, Zur Entwicklungsgeschichte der Wasserzeichen im europäischen Handbüttenpapier. "Gutenberg" Jahrbuch, Mainz, 62, 1987, 109-124.

⁹ Jože Šorn, Starejši mlini za papir na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, VIII, 1954, 1-4, 87-117; Dodatak k starejšim mlinom za papir na Slovenskem. IX, 1955, 1-4, 189-192; Še o mlinih za papir na Slovenskem. XII-XIII, 1958-59, 266-272.

¹⁰ V. Mošin, *Filigranologija...* str. 54.

¹¹ Andrija Ljubomir Lisac, Razvoj industrije papira u Zagrebu. Zagreb 1961. str. 27-29; Pekarstvo i mlinarstvo Zagreba. Zagreb 1977. str. 271; Mlinarstvo Zagreba od najstarijih vremena do početka XX stoljeća. Zbornik Hist. zavoda JAZU, vol. 8, str. 228

¹² Miroslava Despot, Pokušaji manufakture u građanskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knj. 12. Zagreb, JAZU, 1962. VI Proizvodnja papira, str. 75-81.

¹³ Čazmanski kaptol - ČK, Prot. fass. Nr. 9, str. 100-104.

¹⁴ Kaptolski arhiv Zagreb - KAZ, Kaptolski spisi XVIII. stoljeća (Acta Capituli saec. XVIII) - A. C. S. XVIII, Fasc. 5, No. 65.

¹⁵ O papirani u Petrovini kao i u Novoj Vesi dosta opširno izvještava kanonik Antun Zdenčaj. Vidi: Andrija Lukinović, Antun Zdenčaj (1721-1791) nepoznati historiograf Zagrebačke biskupije. *Croatica Christiana Periodica*, 13, 1989, 23, 55-66.

izgradnja papirane započeta je po Petrovu, 30. lipnja 1711. a dovršena oko Poklada 1713. Radove je izvodio Karlovcjanin Matija Paller s trojicom radnika. Papirana je uspješno radila do sredine srpnja 1715. kada su je opljačkali i zapalili pobunjeni pokupski seljaci. Tom prilikom opljačkani su i neki okolni seljaci, mjesni župnik te četvorica bakarskih trgovaca koji su se našli u blizini. U papirani je među ostalim izgorjelo 100 rizama gotovoga papira i pripremljena masa za daljnjih 50 rizma. Rasprava o tom događaju bila je opsežna i dugotrajna. Tako je na sjednici Sabora tek 5. lipnja 1719. konačno utvrđena i procijenjena šteta, ali se ne vidi da li je i nadoknađena bilo oštećenim seljacima, župniku iz Petrovine i bakarskim trgovcima bilo Stolnome kaptolu.¹⁶

Izgleda da je papirana ipak obnovljena ili je barem postojala namjera da se obnovi. Vidi se to iz ugovora sklopljenoga s majstorom papirničarom Joahimom Kepmerom u Zagrebu, 19. srpnja 1718.¹⁷ Treba, međutim, primijetiti da se u tom ugovoru ne spominje mjesto gdje će biti papirana nego samo "hic in terreno nostro". Nisu nađeni drugi podaci koji bi svjedočili o mogućem radu te papirane.

Do sada, nažalost, nije se uspjelo utvrditi koji su bili VZ papirane u Petrovini, prvenstveno stoga što je radila relativno kratko vrijeme a i sačuvanih spisa iz toga vremena ima veoma malo. Ipak, pokazalo se da papir brojnih dokumenata u KAZ ima uz VZ oznaku, tzv. kontramarku, "TK" i "AN" što bi moglo značiti da papir potječe iz papirane Tomaža Khreüdela, a kasnije Antuna Nikla u Žuženberku.¹⁸

Gradnja papirane Stolnoga kaptola zagrebačkoga u Novoj Vesi, dovodnih kanala, mlina i stambene zgrade započeta je u lipnju 1768. a dovršena početkom 1770.¹⁹ Potrebna sredstva namaknuta su iz fondova Pobožnih zaklada.²⁰ Radove je vodio i nadzirao "architector"²¹ Valentin Paternus iz Koruške, a nakon njegove

¹⁶ KAZ, Acta Capituli Antiqua, Fasc. 94, No. 84. (Spis se nalazi vjerojatno greškom na označenom mjestu, jer po svemu čini sastavni dio predmeta iz bilj. 14).

¹⁷ KAZ, A.C.S. XVIII, Fasc. 6, No. 10.

¹⁸ Vidi o tome: J. Šorn, Starejši mlini... str. 92 i sl. 7-12 na str. 107 uz napomenu da J. Šorn navodi VZ Antuna Nikla, ali ne i one Tomaža Khreüdla.

¹⁹ KAZ, A.C.S. XVIII, Fasc. 22, No. 7. Popis izdataka tijekom gradnje papirane 1768-1770.; Hrvatski državni arhiv - HDA, Hrvatsko kraljevsko vijeće - HKV Jan. 10:1770, ad 7 "... praeterito anno Zagrabiae in Nova Villa fabrica papiracea erecta est..."; HDA, HKV ad 48 D:1772, 21. studeni 1771. "... V. Capit. Zagr. in Nova Villa, in eodem fluvio Medveschak erect., ubi papirus conficiatur..." Prema tome pretpostavka da je mlin izgrađen prvotno za mljevenje žita, a kasnije prerađen u papiranu ne stoji (Usporedi: A. Lj. Lisac, nav. dj., bilj. 11). Nalazila se "... na parcelama današnjih kuća u Novoj Vesi 45 i 47, koje su sezale do potoka..." (L. Dobronić, Nova Ves - povijesni dio Zagreba. Starine JAZU, knj. 60. Zagreb, 1987, str. 23). Položaj papirane ucrtan je i na mapi novoveškog područja iz 1785. (KAZ).

²⁰ KAZ, Pobožne zaklade - Fundationes Piaae, Regestum maius, Prot. 154 (1769-1771); Prot. 160 (1772-1774).

²¹ Architector - mešter nad dervodelci, stanja napravljavci, Baumeister (Jambrešić); Zimmermeister; tesar.

smrti²² njegov sin Jakob. Tek što je papirana počela s radom umro je i papiričar (magister papiraceae) Andrija Melner.²³ Tijekom 1772, 1773. i 1774.²⁴ u papirani radi jedan majstor s jednim pomoćnikom, a 1775. prestaje raditi budući da nema majstora.²⁵ Stoga se u Stolnome kaptolu razmišlja o tome da se papirana dade u zakup.²⁶ Tako je 8. rujna 1778. s grofom Ivanom Feliksom Zenonijem sklopljen ugovor o zakupu na 12 godina, s time da će on prvih pet godina plaćati zakupninu od 50 f. godišnje, ali će o svojem trošku izvršiti sve potrebne popravke. Nakon toga će zakupnina rasti svake godine za daljnjih 50 f. dok ne dosegne iznos od 600 f. godišnje.²⁷

Zenone je vjerojatno očekivao dobar prihod od papirane koju je, prema njegovim riječima, preuzeo u vrlo zapuštenom i trošnom stanju i uložio u popravke oko 2000 f.²⁸ On se sam, dakako, nije bavio proizvodnjom papira nego je izgleda uposlio vrsnoga majstora Juraja Rädla.²⁹ Ubrzo se pokazalo da se zbog nejednoličnoga dotoka vode i čestih zastoja u papirani zbog toga, u boljem slučaju proizvodilo oko 650 rizma papira godišnje,³⁰ prodajom kojega su se jedva pokrivali troškovi proizvodnje.³¹ Vidjevši sve

²² HDA, Matična knjiga umrlih župe sv. Ivana u Zagrebu (kopija), 4. svibnja 1769, star oko 64 godine, pokopan u kripti crkve.

²³ Župni ured sv. Marije u Zagrebu, matična knjiga umrlih, 28. rujna 1770.

²⁴ M. Despot, nav. dj., str. 76 i tamo navedeni izvori.

²⁵ HDA, Zagrebačka županija - ZZ, kut. 12, Fasc. 10, No. 291 (1775) "... unicum Venerabilis Capituli in fluvio Novae Villae hactenus existentem papyri fabricam ob magistri defectum cessesse...".

²⁶ KAZ, A.C.S. XVIII Fasc. 67, No. 45 (1775); Zapisnici sa sjednica Prot. la 1775/76, čl. 64, sjednica 25. lipnja 1775.

²⁷ M. Despot, nav. dj., str. 76-78. Naveden je cijeli tekst ugovora.

²⁸ KAZ, A.C.S. XVIII, Fasc. 83, No. 3 (1782).

²⁹ Sam se potpisuje kao "Georg Räd!", ali mu se u matičnim knjigama ime navodi "Daniel", a prezime katkad "Riedl", iako je očigledno da se radi o istoj osobi.

³⁰ Statistički prosjek, približno tih godina, po radnom mjestu (1 majstor i 2 pomoćnika) i uobičajenom radnom vremenu bio je oko 1250 rizma godišnje. O tome više: G. Piccard, nav. dj. (bilj. 5).

³¹ KAZ, A.C.S. XVIII, Fasc. 74, No. 13 (1780).

Kanonik Stjepan Kološvari među ostalim napomenama o radu papirane navodi proračun izdataka i primitaka. Tako su za proizvodnju 615 rizma papira *izdaci*:

100 centa krpa (1 cent cca 50 kg) à 2 f	200 f
2 bačve vapna	5 f
svijeće	10 f
10 centa ljeplila	50 f
10 hvati drva	30 f
čavli i sl.	10 f
Plaće: nadzornik-pisar (3 f. 30 x tjedno)	182 f
pomoćni radnik, koji uz to odvaja krpe	70 f
kovač	25 f
majstor papiričar (4 f. tjedno)	208 f
pomoćnik papiričara (2 f. 30 x tjedno)	143 f
	<hr/> 933 f

to, Rädł se opširnim elaboratom s predračunom troškova popravaka i prepravaka i k tome priloženim nacrtima, te prijedlogom nabave novih uređaja za usitnjavanje krpa obraća izravno Stolnome kaptolu.³² Da li je to uvaženo ili nije teško je reći, ili su to upravo sredstva za koja Zenone spominje da ih je uložio u popravke. U svakom slučaju kada je vidio da od papirane ne može imati neku veću materijalnu dobit, praktički već 1782. prekida ugovor tako što više ne plaća ugovorenu zakupninu. Ipak, papirana radi i dalje. Ne treba isključiti mogućnost da je Rädł preuzeo na sebe obveze iz ugovora o zakupu. Nažalost on naglo umire 26. siječnja 1784. u dobi od 36 godina.³³ Ubrzo nakon njegove smrti, a najkasnije sredinom 1785.³⁴ na mjesto papirničara dolazi Antun Domsch. Približno u to vrijeme sastavljen je iscrpni popis cjelokupnog inventara papirane, "... s procjenom postojeće robe i predmeta, pa nam taj popis daje detaljan uvid u postojeći materijal i proizvodnju, koja je bila raznovrsna, jer su prema popisu u papirani izrađivali mnoge vrste papira."³⁵

U siječnju 1786. papiranu od Stolnoga kaptola kupuje "kapetan" Šporer.³⁶ Antun Domsch bio je izgleda društven čovjek,³⁷ ali ne i osobito uspješan papirničar. Tako se on 1794. obraća dvorskom župniku (comes curialis) Stolnoga kaptola Matiji Juraiću za pomoć, obrazlažući samo dio svojih dugovanja koja su se odnosila na rad papirane.³⁸ Uz to je imao i većih dugova raznim pojedincima. Njegova molba nije uvažena, pa je on jedne noći pobjegao u nepoznatom pravcu, a njegova je imovina prodana na dražbi kako

(tome treba dodati zakupninu i razne potrebne veće popravke)

Primici

615 rizma à 2 f. 1230 f.

Vidi se, da ako bi se proizvodnja papira kretala u okvirima statističkog prosjeka mogla je biti vrlo unosan posao budući da bi izdaci za radnu snagu bili isti, a samo materijalni dvostruki.

³² M. Despot, nav. dj., str. 78.

³³ HDA, Matična knjiga umrlih župe sv. Ivana u Zagrebu.

³⁴ Papirničar Antun Domsch oženio se Rädlovom udovicom Evom 2. listopada 1785. (HDA, Matična knjiga vjenčanih župe sv. Ivana u Zagrebu). O tome otkuda je došao, nisu nađeni podaci.

³⁵ M. Despot, nav. dj., str. 79-81. Naveden je cijeli tekst inventara.

³⁶ KAZ, Repertorium actorum Cap. Zagr. (1775-1800), i praktički isti tekst: Zapisnici sa sjednica, čl. 12, 10. siječnja 1786.

Nažalost u ovim izvorima ne navodi mu se ime ni bilo koje druge potankosti. O tome i: M. Despot, nav. dj. str. 81. Inače, o obitelji Šporer vidi: Ivo Tržok, Juraj Matija Šporer preteča Gaja. *Kaj*, 11, 1979, 4, 115-117 i tamo spomenutim izvorima.

³⁷ U matičnim knjigama župe sv. Ivana u Zagrebu relativno se često spominje sam ili sa suprugom Evom kao kum na vjenčanjima ili krštenjima.

³⁸ KAZ, A. Yur, kut 15, Fasc. 22, No. 781. Među ostalim izdancima koje je imao u svezi s papirantom navodi i: "5^{lc} Ovde primisleti mora se letna vručina i zimska zmerzlina, koja na tuliko vodu pomanjšavala je da melin prez svake hasni stati je moral ter akoprem ljudi moje za nikaj ono vreme hraniti i plaćati bi bil moral vu arendi milostivna gospoda nikaj popušćala mi nisu."

bi se pokrio barem dio dugova.³⁹ Da li je i koliko nakon toga papirana kao takva još radila, ne razabire se pouzdano iz do sada raspoložive dokumentacije.

Među spisima Kaptolske općine⁴⁰ nađen je podatak da je na dražbi 13. rujna 1813. prodana cjelokupna imovina Franje Kollara "papirmahera koj zbog dugov iz Kaptolomske strane pobegle je" za iznos od 49 f. i 27 x.! To može, ali i ne mora biti potvrda o tome da se do toga vremena u papirani proizvodio papir.

Daljnja sudbina same zgrade i postrojenja papirane dosta je zanimljiva, pa se stoga spominje samo u najkraćim crtama. Tako se u travnju 1796. Stolnome kaptolu obraća knjigoveža Leonard Milberger⁴¹ s molbom da mu se papirana dade u najam. U siječnju 1798. papiranu od Stolnoga kaptola kupuje kanonik grof Josip Sermage⁴², o čemu obavještava biskupa Maksimilijana Vrhovca očekujući vjerojatno njegovu potporu s pretpostavkom da bi papir dobrodošao Novoselskoj tiskari.⁴³ Tijekom 1799. i 1800. obraća se Stolnome kaptolu s molbom da se poprave kanali za dovod vode, a kasnije moli drvo potrebno za popravke.⁴⁴ Izgleda da ni Sermage nije uspio osposobiti papiranu, pa ju već u prosincu 1803. prodaje poznatome kaptolskom trgovcu Lovri Pogoreleczu,⁴⁵ a ovaj u kolovožu 1809. Ivanu Nepom. Spermacku.⁴⁶ Zanimljivo je napomenuti da u svim spomenutim kupoprodajnim ugovorima postoji klauzula da se papiranu ni u kojem slučaju ne smije preraditi u mlin za žito,⁴⁷ dapače kada Pogorelec 1808. to izričito

³⁹ KAZ, A. Yur, kut. 15, No. 791.

⁴⁰ HDA, Općina Kaptol.

⁴¹ KAZ, A.C.S. XVIII, Fasc. 130, No. 16. Knjigoveža i građanin Sl. i kr. grada Zagreba. Baš u to vrijeme je zbog dugova bio prisiljen napustiti grad i preći na područje Kaptolske općine, tako da se o zakupu nije raspravljalo. O njemu iscrpnije na nekom drugom mjestu.

⁴² Nadbiskupijski arhiv Zagreb - NAZ, Epistolae ad episcopos, sv. 115, 1. siječnja 1798. M. Despot, nav. dj., str. 81.

⁴³ Da je u to vrijeme Novoselska tiskara trebala relativno velike količine papira pokazuju samo neki primjeri. Tako npr. 3. srpnja 1794. kupljen je iz Trattnerove papirane papir u vrijednosti od 780 f (NAZ, A. Oec. Vol. 19); 3. svibnja 1798. naručen je iz Trnave papir u vrijednosti od 1398 f (NAZ, A. Oec. Vol. 21).

⁴⁴ KAZ, Repertorium actorum 1775-1800; Zapisnici sa sjednica, 1799. 26. siječnja 1799, čl. 69, 7. svibnja 1799. čl. 305; Zapisnici sa sjednica 1800. 1. veljače 1800. čl. 62.

⁴⁵ KAZ, Protokoli br. 42, Prot. fass. VCZ No. 3, str. 156; A. Sess. Fasc. 6, No. 113.

⁴⁶ KAZ, Katalog br. 33, Regestrum actorum VCZ 1801-1810; Protokol br. 43, Prot. fass. VCZ No. 4, str. 80; A. Sess. Fasc. 6, No. 113.

⁴⁷ Uvjet Stolnoga kaptola kao zemaljskoga gospodara da se papirana ne smije preraditi u mlin za žito ne iznenađuje, zna li se da je na užem području Nove Vesi imao tri mlina tzv. gornji ili Vrtuljak, srednji i donji (o tome vidi: HDA Općina Kaptol, kut. 11, 22. svibanj 1802), a od njih je na ime zakupa dobivao prilična sredstva (o tome vidi više: KAZ, Vlastelinstvo Sesvetski Kraljevec, u čiju je nadležnost spadala i Nova Ves). Pošto je papirana prodana privatnim osobama, kao mlin za žito predstavljala bi neposrednu konkurenciju.

moli,⁴⁸ molba mu je odbijena. Ni Sperhackl je ne zadržava dugo u svojem vlasništvu nego "... domum suam una cum mola papiracea et instrumentis ad eandem necessariis in Nova Villa..." prodaje 15. prosinca 1810. Josipu Adamiću.⁴⁹ ⁵⁰ Nekadašnja papirana s pripadajućom stambenom zgradom najkasnije 1823. vlasništvo je liječnika Josipa Kriegera,⁵¹ ⁵² a 1828. Benedikt Hasllocher otvara u toj kući tvornicu kamenine.⁵³ ⁵⁴

Što se u tim zgradama zbivalo od približno 1795. do 1828. teško je reći. Tako npr. u veljači 1812. prilikom prodaje susjedne kuće navodi se da se sa sjeverne strane nalazi "fabrica tabacae" Josipa Adamića.⁵⁵ Sličnom prigodom, u svibnju 1819. navodi se da se sa južne strane nalazi "domus cum mola papiracea Adamichana", što bi moglo značiti da je to bio samo tradicionalni naziv kuće.⁵⁶ Ne treba isključiti ni mogućnost da je taj prostor služio za prikupljanje i obradu krpa za proizvodnju papira koje su predstavljale vrlo cijenjenu sirovinu. Na tu mogućnost ukazuje M. Despot koja je našla podatak "... iz godine 1825. Te godine javlja požeška županija... da požeški Židovi preprodaju krpe za izradu papira u zagrebačkoj manufakturi papira..."⁵⁷ dakle u vrijeme kada se u zagrebačkoj papirani već pouzdano ne proizvodi papir.

Vodeni znakovi papirane u Novoj Vesi koji bi mogli nešto pobliže ukazati na kakvoću papira i njegovu rasprostranjenost nisu nam bili poznati. Budući da je iz raznih izvještaja o uvozu roba u Hrvatsku poznato da se papir najvećim dijelom uvezio preko Graza, a dijelom iz Italije i Slovenije,⁵⁸ pregledavani su spisi u KAZ, PAZ i HDA iz

⁴⁸ KAZ, Katalozi br. 33. Regestrum actorum 1801-1810.

⁴⁹ KAZ, Protokoli br. 43, Prot. fass. VCZ No. 4, str. 117 (15. prosinac 1810); A. Sess. Fasc. 7, No. 116.

⁵⁰ Da li je "Josip Adamić" identičan s Andrijom Ljudevitom Adamićem (vidi: Hrvatski biografski leksikon, sv. 1, str. 14-15), da li je moguće s njim u srodstvu ili su samo slučajno imali isto prezime? Naime, A. Lj. Adamić je upravo u vrijeme kada je Josip Adamić kupio kuću s papiranom u Novoj Vesi održavao poslovne veze s biskupom Vrhovcem, a 1821. osnovao je prvu papiranu u Rijeci (o tome više: Danilo Klen, Tvornica papira Rijeka, Rijeka 1971). Takva mogućnost ukazala bi na blisku vezu među papiranimama u Zagrebu i Rijeci.

⁵¹ KAZ, Regestrum actorum VCZ 1820-1830; Zapisnici sa sjednica 1823, čl. 330 i 345; A. Ca. Ce. kut. 21 (1823), spis 13300; Zapisnici sa sjednica 1828, čl. 372; A. Sess. Fasc. 25, No. 94 (1828) ("... infra domum meam molam sic dictam papyraceam...").

⁵² Krieger, Ljudevit Josip, Zagreb, o. 1790-1865. Gradski fizik u Zagrebu (M. D. Grmek, Hrvatska medicinska bibliografija, sv. 1, Zagreb 1955. str. 89).

⁵³ KAZ, Zapisnici sa sjednica za 1828. čl. 269 ("... in domo Krigeriana erectio fabricae figulitiae...").

⁵⁴ Olga Klobučar, Tvornica kamenine u Zagrebu. Iz starog i novog Zagreba. Sv. 1, Zagreb 1957, str. 229-237.

⁵⁵ KAZ, Protokoli br. 43, Prot. fass. VCZ No. 4, str. 146.

⁵⁶ KAZ, Protokoli br. 44, Prot. fass. VCZ No. 5, str. 10.

⁵⁷ M. Despot, nav. dj., str. 81.

⁵⁸ HDA, HKV kut. 86, Generalis tricesimae... Tabela (1770). Među ostalim robama uvezeno je iz Austrije raznih vrsta papira u vrijednosti od 2879 f, a putem morskih luka u vrijednosti od 1297 f. Istodobno

razdoblja kada je papirana u Novoj Vesi pouzdano radila (1770. do približno 1795.). Nađeni VZ uspoređivani su s poznatima i već objavljenima⁵⁹, a među preostalima pokušala se naći neka simbolična veza sa zagrebačkim Stolnim kaptolom. Prvi koji je tome odgovarao bio je prikaz starijeg čovjeka s bradom i krunom na glavi, ogrnuta plaštem, u rukama je držao vladarsko žezlo i jabuku, na lijevoj strani arka papira, a na desnoj strani slova "CZ" u kružnici, što je jasno označavalo "Capitulum Zagrabiense". Slika je nedvojbeno ukazivala na sv. Stjepana kralja⁶⁰ (slika 1). Daljnje traženje bilo je već znatno jednostavnije. Naime, iz popisa inventara papirane u Novoj Vesi iz 1785.⁶¹ vidi se da se proizvodilo 6 vrsta papira, pa je bilo potrebno ili bar poželjno naći još najmanje 5 VZ s oznakom "CZ" što je i uspjelo (slike 2-6). Ponovnim pregledavanjem spisa s prikazanim VZ moglo se utvrditi da je papir čak i s istim VZ i istoga formata bio vrlo neujednačene kakvoće, neki su bili prvorazredni, a neki ispod razine. Moglo bi se to objasniti sposobnošću majstora papirničara, ali i uvjetima proizvodnje,⁶² a posebno nejednoličnim dotokom vode koja je tjerala mlin, povremeno onečišćenom vodom potrebnom pri proizvodnji papira, nejednoličnom kakvoćom i uporabom ljepila. Tako su neke "partije" papira s istim VZ premalo lijepljene pa je papir "pahuljast", neke prejako tako da je "proziran" i krhak po rubovima. Razlog bi mogao biti i u tome što se ljepilu dodavalo previše antiseptika kako bi se usporilo moguće pljesnivljenje, ali se time povećala kiselost papira što je uvjetovalo njegovu krhkost.

Iako je količina proizvednoga papira bila relativno mala,⁶³ tako da niti količinom niti kakvoćom nije pokrivala potrebe ni kaptolske administracije, ne treba isključiti mogućnost da se dio papira i prodavao kako bi se pokrili troškovi nabave sirovina i proizvodnje. To bi trebala pokazati moguća kasnija istraživanja.

Papirane zagrebačkoga Stolnog kaptola možda nisu imale veće gospodarstveno značenje, prvenstveno zbog nepovoljna smještaja papirana i pomanjkanja sposobnoga papirničara, a ipak je njihova kulturnopovijesna vrijednost velika, jer ukazuje na to da i na tom polju, barem u saznanjima i nastojanjima nismo zaostajali za tadašnjom Europom.

Na kraju se može spomenuti da se u literaturi i spisima spominju još neke papirane

izvezeno je u Transilvaniju i Banat papira u vrijednosti od 1914 f.

⁵⁹ G. Eineder, nav. dj., bilj. 7; V. Thiel, nav. dj., bilj. 3 i 6; J. Šorn, nav. dj., bilj 9.

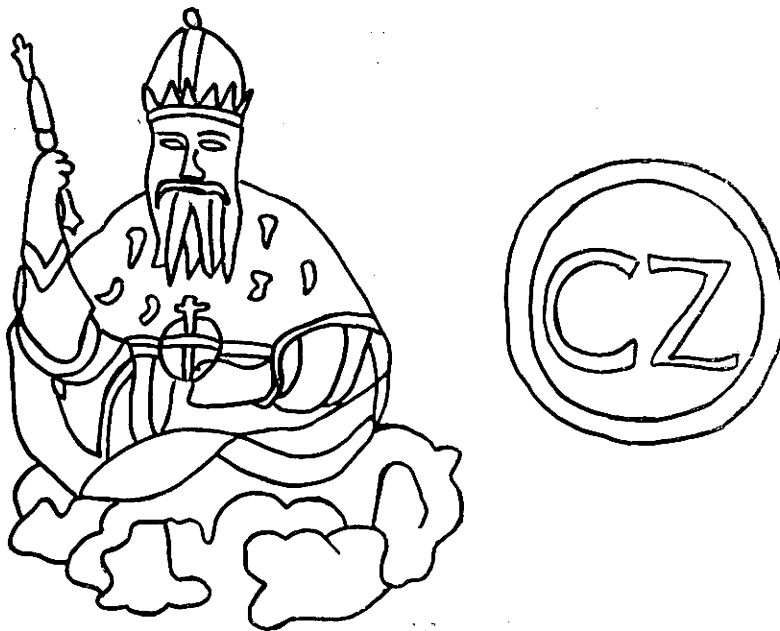
⁶⁰ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb 1979, str. 547. Potvrda tome je i mali pečat Stolnoga kaptola s prikazom sv. Stjepana kralja (L. Dobronić, Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb 1991, str. 140).

⁶¹ M. Despot, nav. dj., str. 79/80. Među ostalim predmetima u papirani spominju se: "3 pari formih za kancelai paper, 1 par formih za koncept paper, 1 par formih za diflovak (tiskarski papir - vidi Belostenec: charta...), 4 pari formih za post paper, 3 pari formih jedan za veliki regal paper, drugi za mali regal paper, jedan za karton..." tj. 6 vrsta papira i karton.

⁶² C. G. Täubel, nav. dj., bilj. 2, Bd. 2, str. 76.

⁶³ Vidi bilj. 30 i 31.

u Hrvatskoj,⁶⁴ ali bi o njihovom mogućem postojanju i radu trebalo provesti dodatna istraživanja.

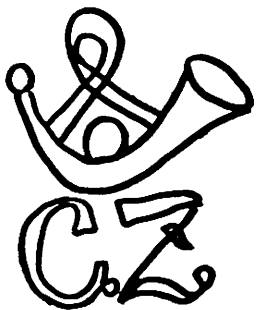
Sl. 1. VZ 16,8 x 12,5 cm; promjer 7,5 cm. Papir 39 x 49 neobrezan

⁶⁴ Ferdinand Josip (Franjo) Benger obraća se Saboru (HDA, Spisi Sabora, Miscellanea, kut. 228, No. 237, bez godine); ZHS, Zagreb 1958, sv. II, str. 332, 1706) s time da je *na svojem imanju* osposobio papiranu pa moli da mu se izda isključivi privilegij na 20 godina. Odgovara mu se da će mu se izaći u susret ako papir bude zadovoljavao kakvoćom i količinom. Međutim, do sada nisu nađeni nikakvi drugi podaci o toj papirani.

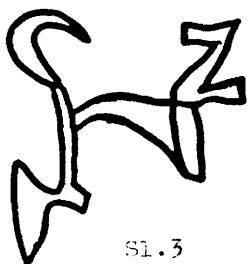
G. Eineder (nav. dj., str. 159 i 160) spominje među papiranima u Ugarskoj i papiranu u *Osijeku*, što je očigledno iz priloženog zemljovida, međutim ne spominje o njoj *nikakve* pobliže podatke.

Prvi poznati podatak o tome da je postojala papirana u *Očuri* je od Vjekoslava Noršića (U spomen naših pavlina. *Katolički list*, 63, 1912, str. 558-561) koji navodi: "... Ta tvornica (papira) je bila kako me *uvjerava* preč. g. Kučenjak, u Očuri kod Golubovca, koja je 4 km od Lepoglave...". Taj podatak preuzelo je nekoliko autora pa je prihvaćen kao činjenica! Ipak mogućnost postojanja papirane na rječici Očuri ne treba isključiti.

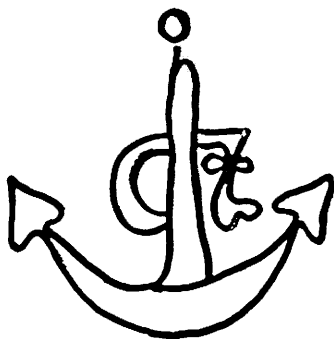
M. Despot (nav. dj., str. 75) spominje papiranu u *Vidovcu* kraj Varaždina koju je 1772. osnovao grof Franjo Patačić, a koja je radila svega nekoliko mjeseci.

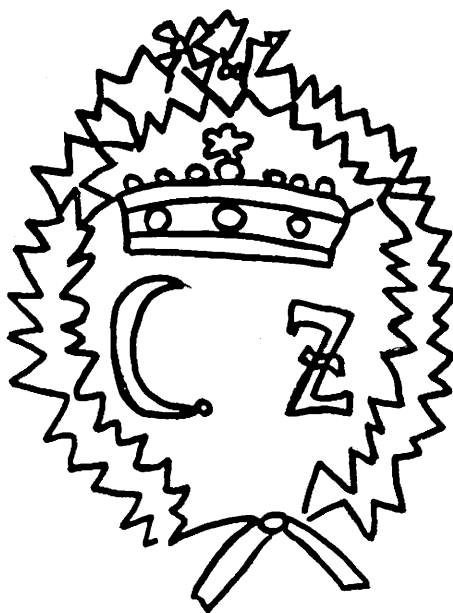
Sl. 2

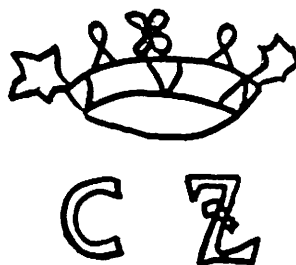
Sl. 3

Sl. 4

Sl. 6

Sl. 5

- Sl. 2. VZ u sredini arka 5,3 x 4,5 cm. Papir 32 x 40 cm, obrezan
Sl. 3. VZ u sredini arka 4 x 4,2 cm. Papir 34 x 43 cm, obrezan
Sl. 4. VZ u sredini arka 6 x 5,8 cm. Papir 35 x 45,5 cm, obrezan
Sl. 5. VZ u sredini arka 5 x 5,2 cm. Papir 37 x 46,5 cm, neobrezan
Sl. 6. VZ u sredini arka 10,8 x 8,3 cm. Papir 37 x 47,5 cm jako obrezan

Summary

**WATER MARKS OF THE ZAGREBIAN CATHEDRAL
CHAPTER'S PAPER-MILL**

Here is described the activity of the Zagrebian Cathedral Chapter's paper-mill in Petrovina and Nova Ves in Zagreb.

Paper-mill in Petrovina was built in 1711-1713, and it was in function until 1715, when it was burnt by rebelled circuitous peasants. Water marks of that paper-mill weren't known until now.

Paper-mill in Zagreb, in Nova Ves, was built in 1768-1770. It was in function till 1794 – perhaps even longer; in 1828 in that building was founded the stoneware factory. Water marks by that paper-mill on the paper, unknown until now, are exposed on the enclosed pictures.

Translated by Ivan Dovranić